

İSTANBUL'UN KÖMÜR İHTİYACI VE YAŞANAN TEMEL SORUNLAR (1855-1872)

Büşra KARATAŞER^[*]

Özet

İstanbul, Osmanlı devletinin idari ve merkezi olması bulundurduğu nüfus miktarı ve tüketim merkezi olması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Halkın ihtiyacının ucuz ve bol şekilde temin edilmesi idarenin öncelikli görevlerindendi. Temel ihtiyaç maddelerinden biri olan kömüründe halkın ihtiyaçları içinde özellikle kış aylarında büyük önemi bulunmaktadır. İstanbul'un kömür ihtiyacının temini, idarenin tutumu arz ve talep piyasasını önemli oranda etkilemiştir. Yaşanılan savaşlar kömür arz miktarını daha da şiddetlendirmiştir. Bu çalışmanın amacı 1855-1872 yılları arasında İstanbul'un temel ihtiyaç maddelerinden olan kömürle ilgili yaşanan sorunlar incelenmiştir. İstanbul'un kömür temini, kömür tedariki ve karşılanan bölgeler, kömür tedarikinde yaşanan sorunlar çerçevesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları esas alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kömür, Kömür Piyasası

JEL Sınıflaması: N01

COAL DEMAND OF ISTANBUL AND THE MAJOR PROBLEMS FACED (1855-1872)

Abstract

Istanbul, due to the amount of population and consumption have to be the administrative center of the Ottoman Empire and the center has a great importance. The primary task of the administration were from providing cheap and abundant way for the needs of the public. Coal is one of the basic needs of the people in need especially during the winter. Istanbul's coal supply needs, the attitude of the management of supply and demand market has been significantly affected. It is further aggravated by the wars of the amount of coal supply. In this study, the problems related to coal one of the basic necessities of Istanbul, has been investigated for the period of 1855-1872. Istanbul's coal procurement, coal supply and regional problems are investigated from the resources of Prime Ministry Ottoman Archives.

Keywords: Istanbul, Coal, Coal Market

JEL Classification: N01

[*] Yrd.Doç.Dr, Namık Kemal Üniversitesi İktisat Fakültesi, Merkez Kampüs, Tekirdağ, E mail: bkarataser@nku.edu.tr

I. Giriş

Dünya ekonomisinde madencilik sektörünün gelişmesinde sanayi devriminin büyük etkisi olmuştur. Sanayi devrimi, kömür, kalay, bakır gibi madenlerin kullanımına göre İngiltere'de başlayarak dünyanın diğer ülkelerine yayılmıştı. Devimin gelişmesinde en önemli madenlerden biri kömürdü.¹

Daha önceden kullanılan odun kaynaklarının azalması sebebiyle insanlar yeni kaynak arayışlarına yönelmiş ve aynı amacı sağlayan daha ekonomik ve verimli olan kömür kullanılmaya başlanmıştır.19.yüzyıldan itibaren kömür, ulaşımdaki gelişmeler, buhar makineleri, fabrikalar, buharlı gemiler için enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dünyada zengin kömür kaynakları bulunan ülkelerden biri de Osmanlı devleti idi Osmanlı devletinde kömür ihtiyacı başta donanmada bulunan buharlı gemiler, sanayi başta olmak üzere vilayetlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla da kullanılıyordu. Osmanlı devletinde kömür üretimi Ereğli Kömür madenlerinin 1840 yılında işletilmeye başlamasıyla üretime açılmıştır. Ereğli Madenleri Osmanlı'nın sanayisinin gelişmesinde önemli bir itici güç etkisi oluşturmuştur.²

Kömür madeninin bu derece öneme sahip olmasında maden ocaklarının işletilmesi de büyük öneme sahiptir. Zira maden ocaklarının işletilmesinde 18.yüzyılın ikinci yarısından hatta 19.yüzyılın ilk yarısında maden ocakları ağaç kömürü ile işletiliyordu. Meşe ağacından kömür güçlü hararet vermesi sebebiyle kullanılıyordu. Maden ocaklarının buldukları yerlerde ormanların azalmıştı. Eskiden yarım veya bir saatlik mesafeden kömür ve ağaç getirilirken artık yirmi, otuz veya yüz saatlik mesafedeki ormanlardan faydalanmak gerekiyordu. Bu durum yol sıkıntısı, eşkiyalık olayları gibi sebeplerle kömür ve ağaç teminini tehlikeli bir boyuta getirmişti.³ Ormanlardan yakıt temininde güçlük çekilmesi sebebiyle Başta Avrupa olmak üzere Osmanlı Ülkesinde de maden kömüründen yararlanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez 1731 yılında maden kömürünün Bosna'da Kumbaracı Ahmet Paşa tarafından keşfedildiği ancak bu madenlerden istifade edilemediği kaynaklarda belirtilmektedir. 1774 tarihinde III. Mustafa döneminde İstanbul Civarında Yedikumlar bölgesinde Baron de Tott tarafından kömür medeni keşfedilmiştir.⁴ Ancak devletin kömür kullanacak sanayisi olmadığından kömür çıkarılamamıştır. Osmanlı'da Kömür madeni işletmeciliği Ereğli Kömür Madenlerinin 1841 yılında işletilmesiyle başlar. 19.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı madenciliğinin önemli bir kısmını kömür madenciliği teşkil ediyordu.⁵

Öncelikle devlet merkezi olarak sonra da ülkenin en kalabalık şehir olarak İstanbul, tıpkı önceki yüzyıllar gibi işe konusunda diğer şehirleri kendine bağlamıştı. Anadolu ve Balkanlar bu yönüyle

¹ Hamdi, Genç, "*Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007,s.1

² Genç,a.g.m, s.2

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954. 6. C,s.244

⁴ Karal,a.g.e,s.245

⁵ Genç,a.g.m, s.19

İstanbul'un ihtiyacını karşılamakla yükümlüydü. Bu ihtiyaçlardan biri mahrukata olarak dönemin dili ile ifade edilen odun ve kömürdü.⁶ Bir burada kömürden bahsedeceğiz.

Kömür, diğer ihtiyaç maddeleri gibi İstanbul için önemliydi. 1830'ların hemen başlarında önce donanma ve tersanede ardından tophanede başlayan küçük endüstri adımları için vazgeçilmez ihtiyacı ifade etmekteydi. Çünkü makineye dayalı yeni endüstri çağına girilmişti. Suyun yüzünde vapurlar, karada ise fabrikaların enerji kaynağı elbette kömürdü. Bu yeni endüstri teknolojisinin somut göstergelerinin çoğu da bu yıllardan, ta ki imparatorluğun sonlarına kadar İstanbul'da bulunuyordu. Birer devlet kuruluşu olan bu yeni endüstrilerin temel ihtiyacı yanında kömürün bir başka taliplileri daha vardı: İstanbul halkı. Kömür, İstanbul sakinleri için 1850'lerden itibaren birer ısınma aracı olarak giderek artan bir şekilde rağbet görmeye devam etmiştir. Yalılarda, köşklere, saraylarda ve sonrada diğer hanelerde hızla yayılmaya devam etti. Bu ihtiyaç savaş zamanlarında daha da artmış görünmektedir. Ancak geçerken belirtelim, makalenin sınırları İstanbul'daki fabrika ve tersane/donanmanın kömür ihtiyacını dışarıda tutmaktadır. Yalnızca İstanbul halkının kömür ihtiyacı kapsam içinde tutulmuştur. Çünkü fabrika ve buharlı savaş gemilerinin kömür ihtiyacı çoğunlukla 1840'lardan itibaren Ereğli Maden-i Hümayun'u tarafından karşılanmıştır.

Elinizdeki makale Kırım Savaşı sonundan (1855), 1908'e kadar olan zaman dilimini ele almaktadır. Makalede, İstanbul'un kömür ihtiyacı karşısında Bâbüâli'nin tutumu, kömür tedarikinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunları ortadan kaldırma çabaları olarak alınan tedbirler irdelenmiştir. Bu yöntem bağlamında makaleye bir çerçeve çizilmeye gayret edilmiştir.

2. Kömür İhtiyacı ve Tedariki

Sanayisi gelişmiş ülkeler güçlü ekonomilerdir. 19. Yüzyıl başlarında dünyada sanayi devriminin meydana getirdiği bir sonuç olarak hammaddeye büyük ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle üretimin arttırılması uluslararası ticari hareketlilik de kömür ihtiyacının artmasına sebep olmuştur.⁷

Osmanlı devleti madenler bakımından zengin olmasına rağmen madencilğe diğer dünya ülkelerine bakıldığında geç başlamıştır. Osmanlı devletinde 15.ve 16. Yüzyıllarda yapılan fetihler zengin maden bölgesi olan bölgelerde yoğunlaşmıştır. Özellikle balkanlarda bulunan faal ocaklarda modern teknikler kullanılıyordu.⁸

⁶ Muharrem Öztel, "İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun Ve Kömür) Önemi Ve Mahrukât Arz Piyasası (1789-1918)", *Turkish Studies*, Volume 8/7 Ankara-Turkey, Summer-2013,487

⁷ Murat Kara, "Osmanlı Devletinin Son döneminde Ereğli Kömür Havzası(1829-1920)" *History Studies*, Volume 5/1, January-2013,223

⁸ Mustafa Altınbay, "Klasik Dönem Osmanlıda Madencilik" *Türkler Ansiklopedisi*, C.10 Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.1470

Osmanlı devletinde 18.yüzyıldan itibaren kömür varlığına rağmen ihtiyaçlar duyulmaması sebebiyle çıkarılmamıştır. Ulaşım sektöründe meydana gelen değişimler sebebiyle Osmanlı devleti donanmaya alınan gemilerin de yakıtı içinde kömür arayışını hızlandırmıştır.⁹

Kömür, Osmanlı madenleri içinde her zaman ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. 20. Yüzyıl itibarıyla tüm maden üretiminin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Ancak bu tarihlerde üretimin önemli bölümü yabancı şirketler tarafından yapıyordu. Özellikle Fransız sermayesiyle kurulan Ereğli Şirketi kömür üretimi yapan en önemli yabancı şirketti.¹⁰ Osmanlı döneminde Ereğli Kömür Madenlerinde faaliyet gösteren şirketler Osmanlıdaki kömürün önemli bir bölümünü sağlıyordu. Ereğli havzasında faaliyet gösteren şirketler yerli sermaye ve yabancı sermaye sahipleri tarafından kurulan şirketler olmak üzere ikiye ayrılıyordu.(Tak,2001:253) yerli sermaye tarafından kurulan şirketler Karaman Kumpanyası, Gürcü Kumpanyası, Sarıcızadeler Şirketi iken yabancı sermaye tarafından kurulan şirketler Ereğli Şirketi, Charbonnages Reunies de Bender –Ereğli Şirketi, Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi ve Maadin-i Osmanlı Anonim Şirkettir.¹¹

İstanbul'un iâşesinde halkın ihtiyacı olan kömür temini meselesi her dönemde halkın temel ihtiyaçlarından biri olarak görülmüştür. Mahrukat olarak tanımlanan yakacak ihtiyaçlarından biri olan kömürün kullanım alanları kamu kurumları, imalat sektörleri ve tüketici kesimler idi. Özellikle tüketici için odun ve kömür zaruri ihtiyaçların en önemlilerinden birini temsil ediyordu.¹²

Kömürün önemi kamu kuruluşları, üretici ve tüketici tarafından sürekli bir şekilde talep edilmesinden kaynaklanıyordu. Kömür fiyatında meydana gelen bir artış, kış aylarının sert geçmesi piyasayı etkileyen unsurlardan biriydi. Bu gibi sorunlarda özellikle fakir halkın sıkıntıya düşmemesi için idare tarafından çeşitli önlemler alınıyordu. Mahrukat piyasasında özellikle kış aylarında bir sorun yaşanmaması arzda daralma sebebiyle fiyatlarda yükselme olmasını önlemek için idare tarafından büyük bir çaba sarfedildiği görülmektedir. .¹³

Aslında idarenin bu hassasiyeti sadece zorunlu ihtiyaç maddesi olan kömüre mahsus bir konu değildir. Osmanlıda zihniyet temelleri gereği toplum yararı şahsi çıkardan daha üstün tutulmuştur. Bunun temelleri ahiler tarafından atılmıştır.¹⁴

Bâbîâli'nin öncelikli düşüncesi büyük bir nüfus yekûnuna sahip İstanbul sakinleriydi. Kömür Dar'ül-hilafet'ül-aliyye/İstanbul sakinlerinin zaruri ihtiyaçlarından (havaic-i zaruriye) biriydi. İstanbul'da halkın bu ihtiyacını takip eden kurum ise Şehremaneti'di. Şehremaneti kömür

⁹ Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,C.4,İstanbul: İletişim Yayınları,1985,914

¹⁰ Quataert,a.g.e,s.915

¹¹ İsa Tak "Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenlerinde Faaliyet Gösteren Şirketler", A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi Sayı.18, Erzurum,2001,s.s,254-257

¹² Öztel,a.g.e,490

¹³ Öztel,a.g.e,491

¹⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005,147

ihtiyacı konusunda Bâbiâli'ye, Bâbiâli'de başta kaptanpaşa olmak üzere ticaret nezareti ve diğer mahalli görevlileri uyarıyor, konuyu onlara tevdi ediyordu.¹⁵ İzmir Sancağı üzerinden bu işleyişi örneklendirebiliriz:

İzmir Sancağı'na dâhil bulunan iskelelerden pak olarak kayıklara yüklenip İstanbul'a gönderilecek olan kömürü, önceden kararlaştırılmış fiyatı üzere halka satmak üzere, kömür kayıkları reislerinin ellerinde bulunan iskelelerdeki karantina memurları, bu reislerden kavi senet alırlardı. Bu senetlere karşılık memurlar tarafından da reislere, ellerinde karantina mührü bulunan bir ilmühaber verilirdi. Bu ilmühaberler gösterilmedikçe Dersaadet/İstanbul Karantina Nezareti tarafından kayık reislerin liman tezkireleriyle patentleri yapılmazdı.¹⁶

Bu genel hiyerarşik düzen içinde sürüp giden düzenli bir işleyiş, kömürün şehre sevkinde takip edilen düzenli bürokratik bir sistemdi. Elbette böyle bürokratik bir işleyişin olduğunu kabul etmek bile, sistemin gerçekte tam anlamıyla sorunsuz sürdüğünü iddia etmemiz, mümkün değildir. Çünkü ilerideki satırlarda da görüleceği gibi birçok kez kömürün tedarikinde sıkıntılar baş gösterecektir.

Böyle bir işleyişten sonra kömürün hangi şehirlerden ve kimlerden tedarik edildiği konusuna gelebiliriz. Öncelikle şunu ifade etmeden geçmeyelim. İstanbul'a yakın olan Karadeniz ve Marmara taraflarında bulunan şehir ve kazalardan kömür çıkarılan yerler başlangıçta anılmalıdır. Buradaki kömür esnafı adı verilen kişiler kömürü kayıklarla, buralardaki en yakın iskelelere getirilmekte, bu iskelelerden de gemilerle İstanbul'a gönderilmektedir.

Bâbiâli, anlaşıldığı üzere, baştan beri kömür tedariki konusunda bir usul belirlemiş görünmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz bürokratik iş akışı bunu doğrulamaktadır. Ancak uygulamanın teori ile çok uyumlu olduğunu iddia edemeyiz. Ancak yine de işleyişi görmek açısından ileride örnekleri incelememiz gerekecektir. Kömürün tedarik edildiği yerlerde kömürücü esnafıyla kömürücü kayıkları reisleri arasında işleyişin düzgünce yapılabilmesi için bu iki sınıf erbabı liman odasına gelerek, konu üzerinde, devletin çizdiği sınırlarda kalma konusunda uzlaşmaya çalışıyordu. Aynı zamanda bu toplantılarda fiyatlar belirleniyordu. Kömürün tedariki çok kolay bir konu değildi. Kırım Savaşı belki bu tedariki zora sokuyordu. Ancak ilerleyen yıllarda kömür ihtiyacı hiç bitmeyen bir konu olarak gündemi meşgul edecekti. Bu nedenle kömür tedariki Bâbiâli için "bir suret verilmesi" gereken bir işti. Bunda en önemli sorunlardan biri, belki de başta geleni fiyat belirlenmesiydi.¹⁷

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan askerler için kömür acil ihtiyaç arz etmişti. Burada kömür askerinin ısınmasından çok yine askerinin ekmek ihtiyacında fırınlarda kullanmak için gerekliydi. Her ay belirlenen fiyatlar göz önünde tutularak, kömür kantar üzerinden temin edilecekti.¹⁸ Yine Kırım Savaşı sırasında ihtiyaç bitmeyecekti. Bu kez donanmaya kömür ihtiyacı

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret-Mektubi Mühimme (A.MKT.MHM)*, 82-36, 28 R 1272 / 7 Ocak 1856.

¹⁶ BOA, *A.MKT.MHM*, 82-36, 26 R 1272 / 5 Ocak 1856.

¹⁷ BOA, *A.MKT.MHM*, 71-98, 20 L 1271 / 6 Temmuz 1855.

¹⁸ BOA, *Sadaret-Mektubi Kalemî Meclis-i Valâ (A.MKT.MVL)*, 12 R 1271 / 2 Ocak 1855

hissedilmişti. Hemen Varna ve Sinop taraflarında bulunan kömürün alınıp İstanbul'a doğru getirilmesi için bir buharlı gemi (Muhbir-i Sürur) vazifelendirilmiş, vapurun Varna'ya doğru gönderilmesine karar verilmişti. Sinop'ta da epey kömür olduğu bilgisi alınmış ve buradaki kömürün de acilen getirilmesi için görevlilere emirler verilmişti.¹⁹

Kırım Savaşı'nın devam ettiği sıralarda diğer bazı şehirlere olduğu gibi Kocaeli Sancağı'na da emirler gönderilerek, buradan soğan, odun, revgan, kereste dışında kömür de talep edilmişti. Hicri 1270 yılı hesabından olmak üzere bu sancaktan talep edilen kömür ve miktarları şöyleydi:²⁰

Asker ve bahriye için gereken meşe kömürü: 900.000 kıyye

Tersane için gereken çam kömürü: 150.000 kıyye

Savaş sırasında öncelikle asker olmak üzere halkın da kömür ihtiyacı artmaktaydı. Savaş sonrasında bu ihtiyaç giderek artış gösterecektir. Günbegün halkın kömür zaruretinin artış gösterdiğini gören Bâbüali, taşraya gönderdiği emirlerde kömür tüccarı tarafından bazen çıkarılan müşkilatın da farkında olarak sorunun halledilmesi ve halkın/ibadullahın ihtiyacının bugünlerde bütün bütün arttığını, hatta insanların zaruret çektiklerini not eder. Bâbüali, taşra memurlarına konunun defaatle anlatıldığını, ancak bir semeresinin alınmadığını belirtir. Acilen kömürlerin münasip gemi ya da kayıklara yükletilerek İstanbul'a gönderilmesi sıklıkla emredilmiş görünmektedir. Bu konuda itiraz eden ya da sorun çıkaran kişilerin mazeretlerini beyan etmesinin, cinayetten farksız olduğunun altı çizilmiştir. Hangi memur olursa olsun sorun çıkaranların hakkında şiddetli cezaya başvurulacağına bilinmesini isteyen Bâbüali gece gündüz çalışılıp gereken kömürün İstanbul'a gönderilmesinin yollarının aranmasını dikte etmiştir.²¹

Bâbüali için kömür tedarikinin sağlanacağı yerler mümkün mertebe İstanbul'a yakın yerler olmalıydı. Birgün içinde kömürün payitahta gelebileceği öngörülüyordu. Bu noktada İzmit ve Tekfurdağı civarında bulunan kömür madenleri önem arz ediyordu.

Silivri ve dört kaza (kaza-i erbaa) bulunan torluklarda yarılan kömürü, buradaki halk kendi arabalarıyla iskelelere indiribeldiklerinden daha fazla kömür indirmediklerini, bundan dolayı da torluklarda bulunan kömürün öylece kaldığını yetkililere aktarmışlardı. Bâbüali, hem işin halli hem de kömür taşıyan insanların rahatsız edilmemesi için, civar çiftliklerden uygun fiyatlarla gereği kadar kömür arabaları tedarik edilmesi için Tekfurdağı, Kaza-i Erbaa kaymakamlarını ve Silivri müdürünü uyarmıştı.²²

3. Kömür Tedarikinde Karşılaşılan Sorunlar

İstanbul'un ısınma problemi olarak kömür tedariki hayli müşkilatlı bir konu gibi duruyordu. Bâbüali, bu noktada sık sık taşra memurlarını uyarıyor, kömür naklinin usulü üzere yapılabilmesi

¹⁹ BOA, A.MKT.NZD, 118-8, 1 M 1271 / 24 Eylül 1854.

²⁰ BOA, A.MKT.NZD, 127-85, 3 Ra 1271 / 24 Kasım 1854, lef 4

²¹ BOA, A.MKT.UM, 298-48, 22 Ra 1274 / 10 Aralık 1857

²² BOA, A.MKT.UM, 300-23, 18 R 1274 / 6 Kasım 1857, lef 1

için taşraya yazılar gönderiyordu. Sorunların başında gelen belirlenen kömür fiyatının kömür esnafı ve kömür kayıkçıları tarafından az bulunması, kömürün azaldığı zaman fiyatların esnaf tarafından ya da başka araçlar tarafından artırılarak vurgunculuk yapılmasıydı (ihtikar). Bu çerçevede kömür tedarikinin ne kadar zor bir mesele olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

İzmid Kaymakamı Hüseyin Remzi, 3 Ra 1271 yılında Bâbîâlî'ye gönderdiği bir yazısında yaklaşık bir buçuk aydır yeni görevinde bulunduğunu başlangıçta ifade ettikten sonra İzmid livasında bulunan odun ve kömürün, İstanbul'da bulunan asker, tersane ve halkın acil ihtiyacının olduğunun farkındaydı. İstanbul'dan talep edilen 14 yük kömürden, İstanbul sakinleri için gereken olan miktarın gönderilmediğini işiten Hüseyin Remzi, duruma tepki gösterir. İskeleye nakledilip, indirilen kömürden 500 vukiyye miktarın bu bir buçuk ay içinde kayıklara yükletilip, gönderdiğini belirten kaymakam, "güya bir dirhem kömür gönderilmemiş" şeklinde kendisine karşı bir kayıtsızlık ve hamiyetsizlik yapıldığını aktarır. Ayrıca gönderdiği kömürden bir nezaret memurunun da şahit ve bilgisi dâhilinde olduğunu bildirir. Kaymakam daha da ileri giderek bürokraside yer tutan kendi üstlerini kapalı olarak suçlar. Ona göre bürokratların (makâm-ı âli) birbirinden haberi dahi yoktur. Yine bu kişiler zamanında kömür talebini yapmamaktadır.²³ Kırım Savaşı yılları olması nedeniyle gerek Bâbîâlî, gerekse taşrada bulunan yöneticilerin gergin olmalarını anlayışla karşılamak gerekir.

Silivri ve Tekfurdağı'na bağlı yerlerden Ereğli, Papaslı, Sultançiftliği ve diğer iskelelere kömür getiren tolukçuların indirmekte oldukları kömürleri İstanbul'a nakleden kayıklar reisleri ve kömürcü esnafına kesilecek fiyat ile akçeleri verilerek, kömürlerin İstanbul'a nakli önceden beri takip edilen bir yoldu. Ancak kömür reis ve esnaflarının mevcut bu durumlarının dışında başka bir sorun vardı: Muhtekir/vurguncular. Muhtekirlerin iskelelere indirilen kömürleri satın alıp ellerinde tuttıkları anlaşılıyordu. Muhtekirler, elde ettikleri kömürleri daha sonra istediklerine satıyorlar ve iskelelerde Yeğenoğlu adlı bir kimse ile kardeşleri bu muhtekirlerin başıydı. Birkaç yıldır rivayet edildiği ve özellikle bu yıl daha fazla kömür alan muhtekirler, kömürleri iskelelere indirecek kömür arabalarını fiyat artırarak Sultançiftliği iskelesine getirip, satmışlardı. Toprak doldurulmasıyla tartısız ve tahmini olarak yapılan bir ölçü sonunda satış yapıldığından, durum Bâbîâlî tarafından sert bir eleştirilmişti. Durumu kabul edilemez bulan İstanbul, buna sebebiyet veren kişilerin tamamıyla ellerini bu işten çekmelerini, kömür arabalarının istedikleri iskeleye nakletmelerine sebebiyet vermemeleri ihtarında bulunmuştu. Bâbîâlî'nin verdiği ihtar zamanı, Kırım Savaşı'nın son yılıdır. Dolayısıyla müttefik ordularının ihtiyaçlarının karşılanması, bu sıralar, Bâbîâlî'nin acil derecesinde önem verdiği konuların başında gelmektedir. Müttefik ordusunun tüccar aracılığıyla tedarikine mecbur oldukları kömür ve odunun alım ve satımına müdahale edilmemesi, tersine bu noktada yardım edilmesi gerekli görülüyordu. Bunları vesile ederek bir takım tüccarın alıp İstanbul'a nakledip, halka (ibadullah) satacakları kömürün de belirlenen fiyat üzere satılması yoluna gidilmesi yine Bâbîâlî'nin kat'i emirleri arasındaydı.²⁴

²³ BOA, A.MKT.NZD, 127-85, 3 Ra 1271 / 24 Kasım 1854, lef 1

²⁴ BOA, A.MKT.NZD, 155-47, 20 L 1271 / 6 Temmuz 1855, lef 2

Sorun yalnızca Silivri ve Tekfurdağı civarındaki iskelelere has değildi. Marmara Denizi'nin doğu kıyılarında da benzer ihtikar sorunlarına rastlanıyordu. İzmir sancağı ve ona bağlı iskeleler ile Yalova, Kemer iskelelerinde de bu gibi ihtikarcıların mevcudu biliniyordu. Bunların getireceklerin kömür içinde yüzde on kıyyeden fazla toprak bulunduğu takdirde bayi ve müşteri arasında aşağı inilerek, kabul olunmaması isteniyordu. Oldukça sert bir tutum içine giren Bâbiâli, Marmara ve Karadeniz'deki kömürün en geç Kasım ayı içinde İstanbul'a ulaştırılmasında ısrar ediyordu. Bunlarla beraber Bâbiâli İstanbul'a gelecek olan kömür kayıklarının Anadolu Kavağı'na gelerek, burada bulunan bir yazıcı memurlar tarafından denetlenmesi usulünü getirmişti. Kömür kayıkları, sözü edilen memurlar tarafından icabına göre İstanbul ve Boğaziçi'nde Büyükdere, Sarıyer, Beylerbeyi ve Üsküdar gibi münasip iskelelere sevk olunacaklardı. Bu iskelelerde ya müttefik ordularına ya da İstanbul sakinlerine kömürlerini satacaklardı. Herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi için, bu kayıkçıların, haber verilmeden kesinlikle mezkur iskelelere gitmemeleri kesin emirdi. Yine bu kayıkçılar, memurlardan alacakları ilmühaberlere göre satışlarını iskelelerde yaptıktan sonra dönebileceklerdi.²⁵

Bâbiâli, hususiyle de İhtisab Nazırı, savaşın da getirdiği özel şartları göz önüne almış olacaklar ki, kömürün İstanbul'a getirilmesi ve ardından da dağıtılması konusunda epey hassas davranıyordu. Çünkü kömürden yapılan vurgunculuk aleni olarak bilinen ve duyulan bir gerçektir. Oldukça yüksek fiyatlarla kömürcü esnafından alınan kömürün kömür tüccarları tarafından satılması Bâbiâli'nin dikkatinden kaçmıyordu.

İzmit'den Kırım'a sevk etmek üzere kömür alıp, İstanbul'da yüksek fiyatla satan Yunanlı Tüccarlar Dimitri, Hristodoli, Panayot ve Artin'e müsaade olunmaması.

Kömür konusunda Bâbiâli için tek sorun yerli Türk kömür tüccarlar değildir. Yunan tebaasından olup, kömür ticareti ile uğraşan tüccarlar da kömürü fahiş fiyatla sattıkları gerekçesi ile Bâbiâli'nin dikkatinden kaçmayacaktır. Yunan tebaasından tüccar Dimitri Hristodoli ve Panayot Dimitir Padi adlı tüccarlar tarafından kömür satın alınması konusunda İstanbul'a gönderilen Artin adlı aracı 80.000 kıyye kömür satın almıştı. Artin bu kömürleri mağazaya koymuş, ardından bir gemiye yüklemek için kendi Yunan sefaretı aracılığıyla Bâbiâli'den izin istemişti. Artin'in amacı aldığı kömürü İstanbul'da değil, Kırım'a götürerek burada satmaktı. Gerçi Artin bunu açıkça kendi sefaretine belirtmişti. Bâbiâli aslında başlangıçta Artin'in Kırım'a kömür götürmesine izin vermişti. Her ne kadar bu sırada hem Tersane-i amire için hem de İstanbul halkı için İzmir tarafından getirilecek olan kömüre şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyulsa da, Artin'in isteği geri çevrilmemişti. Ancak yapılan araştırmada durum hiç de Artin'in anlattığı ve öne sürdüğü gibi değildi. Bâbiâli, Artin'in bir desise içinde olduğunu çoktan haber almıştı. Hatta, Artin'i aldığı kömürü İstanbul'a getirerek yüksek fiyatla satmak için araştırma içinde olduğu yapılan araştırma ile kesinleşmişti. Yapılan bu ihtikarlık Bâbiâli'yi daha çok tedbir almaya sevk edecekti. Ama öncelikle yapılması gereken bunun duyurularak, gerekli önlemler için mahalli yöneticilerin uyarılmasıydı.²⁶

²⁵ BOA, A.MKT.NZD, 155-47, 20 L 1271 / 6 Temmuz 1855, lef 2.

²⁶ BOA, A.MKT.UM, 214-84, 27 S 1272 / 8 Kasım 1855.

İstanbul için ihtiyaç duyulan kömür bu kez Selanik'ten karşılanacaktır. Fakat buradan gelecek olan kömür için de tüccarların ihtikara başvurduğu görülecektir. 400.000 kıyye kömür tedarik olunarak Selanik'e altı saat kadar olan bir yerde indirilmişti. Bu sırada kömürün kıyyesi 27'den 29 kuruşa ulaşmıştı. Birkaç gün bekleyen kömürün fiyatı iki kuruş daha artmıştı. Kömürü bekleten tüccarın işine gelen bu durum Bâbîâli'nin ise pek hoşuna gidecek değildi. Aslında kömür kıyyesi 21 kuruşla Selanik'te bir takım tüccara satılarak, İstanbul'a gönderilmek üzere gemilere yüklenen bu kömür eskiden almiş çamur gibi oldukça kötüydü. Ancak İstanbul ahalisinin kömürsüzlükten dolayı ne ölçüde yokluk çektikleri herkesin malumu olan bir şeydi. Bunun üzerine Bâbîâli daha kararlı bir şekilde Selanik'te bulunan memurlarını uyarmıştır. Bâbîâli bu durumu teessüfle karşılamış, ihtikar işine karışanların cezalandırılacağını duyurmuştur.²⁷

Ahyolu kazasına bağlı Ahtepolu köyü civarında bulunan dağlarda kömür çıkararak ve bunu İstanbul'un ihtiyacı için getirmek konusunda anlaşmalı olan kömürçülere akçe vermek ve kömürü naklederek iskelelere yükleyecek olan kişilerden Todori Papasoğlu ve bazı kişiler, kömürü işini kendi tekellerine almak istemişlerdi. Bu durumu Bâbîâli'ye yine burada kömür işi ile uğraşan Yani Reis, Dimitraki ve Kosta Reisler şikâyet etmişlerdi. Bâbîâli'de durum değerlendirmesi yaparak, bu kişilere kimsenin mani olmamasını emretmişti²⁸

Bâbîâli için kömür tedariki konusunda engel çıkararakların engellenmesi ve bu işe zarar vermelerinin önlenmesi hayati derecede önemliydi. Ve bu her sene Bâbîâli için yeni baştan düzenlenmesi, belirlenmesi gereken bir konu olarak görülmekteydi. 9 Mayıs 1861 tarihine gelindiğinde Bâbîâli, yine kömürün en çok karşılandığı yerlerden olan Varna, Tekfurdağı, Kaza-i Erbaa, Gelibolu ve Köstence kaymakamlarına uyarı mahiyetli bir yazı yazmıştır. Bu yazıda öncelikle asker, ardından İstanbul ahalisi için zaruri olan kömürün bu yıl maktu olarak elde edilmesi için, işin tüccardan Hacı Ali Ağa ile ortaklarına verildiği belirtilmiştir. Ancak İstanbul halkının zaruriyetinin daha fazla olması nedeniyle, İstanbul ve taşra iskelelerinde tüccar vasıtasıyla alınmış ve gemilerle getirilecek olan kömürün, bu kişilere ihale edilmesi hasebiyle, bunlara müdahale edilmemesi gereği ihtar edilmiştir. Meclis-i Valâdan da çıkarılan bu karar çerçevesinde yukarıda geçen kaza kaymakamları uyarılmıştır.²⁹

Yukarıda geçen olayın üzerinden yaklaşık yedi yıl geçmişti ki hâlâ Bâbîâli'de aynı konu gündemdeydi. Hem yeterince kömür İstanbul'a getirilemiyor hem de fiyatı el yakıyordu. Bir yandan bütün bunlara sebep olan muhtekirler de işi iyice zora sokuyordu. Kırım Savaşı'ndan bu yana devlet, halkın kömür ihtiyacı için yine benzer sorunlarla boğuşuyordu. Sorun kesin bir şekilde ortadan kaldırılmamıştı.

Bâbîâli'nin 1868'de Tekfurdağı mutasarrıfına göndermiş olduğu şukkada konu oldukça açık ve seçik izah edilmişti. Kömür fiyatı mevsimine nispetle fahiş görünüyordu. Kış mevsimi girerken eldeki tabloya göre geçen iki seneden az kömür yakılmış (hark edilmiş) ve iskelelerde muhtekirler

²⁷ BOA, A.MKT.MHM, 127-31, B 1274 / Şubat-Mart 1858, lef 1

²⁸ BOA, A.MKT.MHM, 127-31, B 1274 / Şubat-Mart 1858, lef 1.

²⁹ BOA, A.MKT.MHM, 127-31, B 1274 / Şubat-Mart 1858, lef 1

peyda edip torluklardan götürülen daha aşağı fiyatla alıp, bu kış mevsiminde istedikleri fiyata satmışlardı. Sultançiftliği kiracılarının, kömürü, kendi iskelesine alıp, saray ve askeri dairelere taahhüt ettiği 20 kuruştan kömürü, beş kuruş daha yükseltmeleri rahatsızlık yaratmıştı. Burada Bâbîâli, kendini de eleştirir. Hükümetin de dikkat etmediği belirtilerek, herkesin bildiği gibi, bunun hallinin şehremanetinin işi olduğu üzerinde önemle durulmuştu. Bâbîâli'ye göre böyle zaruri ihtiyaçlara vaktiyle çare düşünmek ve zaten yasaklı olan ihtikâr konusunu ortadan kaldırmak önemli ve lüzumlu görülmüşse de, bu zamana kadar çözülememiş bir sorun olması anlamlıdır. Hükümetlerin de bu zamana kadar dikkat etmemesi kesinlikle "layık ve caiz" bir durum olarak görülemezdi. Kömür nakleden kayıklar ile torlukçuların muhtaç oldukları yardımın, yerel hükümet (kaymakam, mutasarrıf kastediliyor) tarafından karşılanması, hatta yerel yöneticilerin uyarılması İstanbul tarafından öngörülmüştür. Kömüre su vurmak ve kum karıştırmak gibi kötülüğü (fesat) engellemek için şehremanetinden Silivri taraflarına özel olarak bir memur gönderileceğinden, kömüre dair bütün işlerin yerel yöneticiler tarafından nezaret altına alınmasının çözümü kolaylaştırılacağı düşünülmüştür. Böyle olursa gerek ihtikâr meselesinin engellenmesi ve gerekse sahilde bulunan çiftlik mültezimlerinin fazla para (akçe) talep etmelerinin önüne geçilmiş olacaktır. Kışa kadar biraz daha kömür yaktırılması konusunda her türlü işe bir an önce başlanması ve sözü edilen memura da yardım edilmesi, yerel yöneticilere emredilmiştir.³⁰ Buradan yola çıkarak sorunun yalnızca üretilen kömürün miktarında olmadığı anlaşılmaktadır. Daha çok insan kaynaklı bir sorunun varlığı İstanbul'u zor duruma düşürmektedir. Çünkü Bâbîâli, kömür üretimindeki araçları tam olarak kontrol altına alabilmiş değildir. Bu araçlar, diğer tanımla ihtikârcılar, kömür çıkarılan her yerde, üreticilerin ellerindeki kömürü daha düşük fiyatla alabilmekte, ardından bu kömürü istedikleri fiyata satabilmektedirler.

Sorun sadece Tekfurdağı ve civarında değildi. Kömürün çıkarıldığı hemen yer de kömürcü esnafı ve tüccarlar bulunduğu göre elbette buralarda da sorunun varlığı belliydi. Bâbîâli, artık büyüyen sorunu çözmek için kolluk kuvvetinden yardım isteme gereğini de duymuştu. Bu nedenle zabtiye müşirliğine bir tezkire yazılmıştı. Tezkirede zabtiye müşirliği sınırlarında bulunan Bigados iskelesindeki kömür muhtekirlerinin engellenmesi için harekete geçmeleri istenmişti. Mevcut kömürün bir an önce İstanbul'a naklinin kolayca görülmesi işi şehremaneti tarafından da ısrarla vurgulanıyordu. Ancak muhtekirlerin oralarda üç dört yüz bin okkaya yakın kömür topladıkları haber alındığından, bu ihtikâr konusunun bir an önce zabtiye müşiri tarafından halledilmesi istenmişti.³¹

4. Engelleri Ortadan Kaldırma Çabaları: Tedbir ve Teşvik

Buraya kadar İstanbul için gerekli olan kömürün hangi yol ve usullerle tedarik edildiği, buna bağlı olarak da ne gibi sorunların çıktığı üzerinde durulmuş oldu. Kömürün tedarik edilmesi konusunda bizzat ilgilenen gerçekte şehremanetiydi. Ancak şehremanetinin, kömürün çıkarıldığı ve tüccarlar vasıtasıyla İstanbul'a getirildiği aşamalarında çıkan sorunlarla ilgilenmesine rağmen,

³⁰ BOA, A.MKT.MHM, 412-88, Ra 1285 / Haziran-Temmuz 1868.

³¹ BOA, A.MKT.MHM, 415-24, R 1285 / Temmuz-Ağustos 1868

bu sorunları doğrudan çözmeye irade ve yetkisi bulunmuyordu. Şehremaneti, İstanbul ahalisinin kömür sıkıntısı çektiğini gördükçe konuyu gündeme getirerek Bâbüâlî'yi harekete geçiriyordu. Bâbüâlî'de gerek Kocaeli gerekse Marmara yöresindeki yerel yöneticileri, gönderdiği emirler vasıtasıyla uyardığını görüyoruz. Bütünüyle Bâbüâlî'nin sadece sorunları tespit ederek, yine sorunların üstesinden gelmesi beklemek de pek doğru bir yol olmayacaktı. Bâbüâlî'nin sorunları çözmek için daha başka yol ve yöntemlere başvurması gerekiyordu: Tedbir ve teşvike başvurmak. Konu gerçekten çok hassastı. Bir yandan muhtekirlerle uğraşılacak bir yandan da onlara rağmen kömür konusunda acilen tedbirlere başvurularak, belki de böylece muhtekirlerin önü alınacaktı.

Daha öncede değinildiği gibi İstanbul halkının ihtiyacı olan kömür doğuda İzmit ve civarı ile batıda Silivri ve Tekfurdağı civarından karşılanıyordu. Kömür işinden doğrudan sorumlu şehremaneti olsa da, kömürün İstanbul'a getirilmesi ile ilgili tüm sorunları Bâbüâlî doğrudan idare ediyordu. Gelecek olan kömür öncelikle iskelelere indirilir, buradan da İstanbul'da, daha önceden kararlaştırılan (fiyat-ı mukarrere) fiyat üzerinden halka satılırdı. Bu hususta Bâbüâlî daha Kırım Savaşı sonlarından beri şehremanetini uyarır ve işleyişin bu şekilde olacağına dair ikazlarını yapardı.³² Böylece Bâbüâlî, kömür işinde şehremanetinin nasıl bir konumda olduğunu, İstanbul halkının bu acil ihtiyacında ne gibi bir rol oynaması gerektiği hususunda sınırları çizmiş ve bunu da şehremanetine hatırlatmış oluyordu. Bu bir yerde kömür konusunda şehremanetini, meselenin ehemmiyetini tam olarak anlaması, buna göre tedbirlerini alması açısından da önemliydi. Zira İstanbul halkının kömür ihtiyacının kış girmeden temin edilmesi, şehremanetinden önce Bâbüâlî'yi daha çok ilgilendiriyordu. Çünkü henüz bugünkü anlamda tam bir modern belediyeciliğin gelişmediğini de söylersek, bütün dizginlerin neden Bâbüâlî'nin elinde olması gerektiği, ya da Bâbüâlî'nin neden böyle davranmak zorunda olduğu herhalde daha iyi anlaşılacaktır.

Bâbüâlî kömür konusunda işin ciddiyetini biliyor ve ona göre hem şehremanetini hem de diğer kazaları uyarıyordu. 1273 M tarihinde bazı kazalara ve şehremanetine yazılan bir yazıda alınması gereken tedbirlerle ilgili olarak sınırları net olarak çizmişti. Bâbüâlî kömür hususunda, kömür mevkilerinde meydana gelen vurgunculuğun farkındaydı. Bunun ortadan kaldırılması alınacak tedbirlerin ilkinin oluşturuyordu. İkinci olarak da fiyatının önceden kararlaştırıldığı üzere satılması yine önemli bir tedbir olarak görülmeliydi. Konunun nazikliği ortadayken, ister istemez ihtikâr hadiselerinin görülmesi de bir gerçek olarak durmaktaydı. Bunun önlenmesi için de İstanbul'dan memurlar görevlendiriliyor; memurlar burada soruşturma ve muhakeme yaparak durumu anlamaya çalışıyorlardı. Devletin kömür konusunda koyduğu usul aslında oldukça sade ve basitti. Buna göre önce, torlakçılarının bulunduğu iskelelerde kömürün her yüz okkasını otuzar kuruştan tozsuz ve topraksız olarak vezin kantarı ile reislere vermek ve topraklı olduğu halde galborlattırılmak mecburiydi. Ardından reislerin bulunduğu yerlerde ayıklanarak temizlenmiş olan kömür İstanbul'da kırk kuruş fiyat ile halka satılır, şayet toprak katarlar ise memurlar aracılığıyla iskelelerde galborlattırılarak satılırdı. Aynı zamanda mahallinde torlakçılara İstanbul'da geçerli olan fiyatla paraları verilmek yine taahhüt altına alınmıştı. Kömür

³² BOA, A.MKT.MHM, 415-24, R 1285 / Temmuz-Ağustos 1868.

nakledilen Bigados, Silivri, Papaslı, Ereğli, Sultançiftliği iskelelerinde iki ay süre bulunmak için aylık yirmi kuruş maaşla seçilmiş olan memurların ellerine talimat ve mühürler verilerek buralara gönderilirdi. Böylece torlakçılardan gönderdiği kömürün temizlenmiş olmasına ve odluğu halde galborlattırılmasına özen gösterilirdi. Orada bulunan miri kantarla vezn etirilip ve icap eden fiyatı torlakçılara nakden ve peşinen verilip, iskeleler mültezimi tarafından belirli bir vergiden başka hiçbir şey alınmamasına dikkat edilirdi. Böylece gelecek kömürlere asla fesat karıştırılmamış olunacaktı. Burada özellikle şuna dikkat edilmesi Bâbîâli için çok mühimdi. İskelelerde kararlaştırılmış olan fiyat ile kömürün halka sattırılması daima denetim altında tutulmalıydı. Bâbîâli bu işlerin yolunda gitmesi için başka bir konuya daha ehemmiyet veriyordu: İskelelere gönderilen memurların maaşlarının ödenmesi.³³

Bâbîâli, İstanbul'a getirilecek olan kömürün, belirlenen fiyattan satılması için alınması gereken tedbirler konusunda taşrayı uyarmaya devam edecekti. Bu kez İzmid kaymakamı Ragıp Paşa'ya uzunca bir şukka yazılarak alınması gereken tedbirler için kendisine uyarılarda bulunuldu. Şukkada öncelikle Akdeniz ve Karadeniz taraflarından getirilen kömürlerin tabiatı ile yirmi beşten yirmi sekize ve Silivri kömürü kalborlatılarak otuz üç kuruşa iskelelerde halka satılmakta olduğu hatırlatılmıştır. Ancak bu sıralar (17 R 1277) bazı vesile ile gemi reisleri Silivri kömürünün her yüz kıyyesine kırk beş kuruş kadar fiyat istemeye başlamıştı. Ancak bu yüksek bir fiyat olup, Bâbîâli'nin kabul edeceği bir durum olamazdı. Bunun bir çaresine bakılmıyordu. Eğer önü alınmadığı surette kış mevsimi ve daha ziyade fiyat isteyeceklerinden dolayı, İstanbullular için gelecek olan kömürün mevkilerince toplatılmasına herhangi bir halel de getirilmemesi önem arz ediyordu. Bir taraftan kömür kayıklara yükletilerek İstanbul'a sevk edilip, bu sırada kayıkların yanına memurlar gönderilerek, kayıkların başka bir tarafa çevrilmemesi sağlanacaktı. Bu konuda kaza-i erbaa kaymakamı ayrıca bir tahriratla uyarılmıştı. İstanbul sakinlerine kömür satmak üzere gelen reislerin, geldikleri yerlerin memurlarından ilmühaber alarak buraya gelmeleri, ardından kömürlerini doğruca şehremanetine bildirip, ilmühaberlerini gösterip ondan sonra dönmeleri eskiden beri devam eden bir usuldü. Bâbîâli bu usule yine riayet edilmesini İzmid kaymakamına hatırlatmış oluyordu.³⁴

Bâbîâli, gelen kömürün miktarda yetmediğini gördüğünden bazı tedbirlere başvurmaya devam edecekti. Bu konuda İzmid ve Kaza-i Erbaa kaymakamlarını uyaracaktı. Kömürün 1277 Ca tarihlerinde yetmediği bir kez daha anlaşılıyordu. Kömürün az olması, ister istemez yeni gelen kömür fiyatının da artmasına yol açıyordu. Acil olarak Bâbîâli'nin bir çare bulması gerekiyordu. Bu çare ise kömüre narh konulmamasıydı. Torlukçulara ve kömür nakleden kayık reislerine teşvik olması için yerine getirilmesi kararlaştırılan bu tedbir ile İstanbul'a daha fazla kömürün sevk edileceği tasarlanmıştı. Bu konu ayrıca Meclis-i Vâlâda da görüşülmüş, kömür yüzünden halkın sıkıntı çekmesinin mesuliyeti de İzmid kaymakamının üzerine atılmıştı.³⁵

³³ BOA, A.MKT.MHM, 415-24, R 1285 / Temmuz-Ağustos 1868

³⁴ BOA, A.MKT.MHM, 415-24, R 1285 / Temmuz-Ağustos 1868

³⁵ BOA, A.MKT.UM, 437-91, Ca 1277 / Kasım-Aralık 1860.)

Benzer bir uyarı ve yapılması gereken teşviki Bâbîâli, bu kez Tekfurdağı kaymakamına hatırlatmıştı. Za 1278 tarihinde yazılan şukkada Tekfurdağı'na bağlı Midye iskelesine indirilecek olan kömürü, buradaki bazı bakkal ve diğer madrabazların, değerinden yüksek fiyatla satmaya çalıştıkları anlaşılmıştı. Kömür yakmak için gereken odunu satın alarak İstanbul'a giden diğer kayıklara satmaya çalıştıkları, bu esnafın Midye ile İğneada iskelesine nakledip indirdikleri kömür, Keşan arabacılarından yedi sekiz kişi, geçen seneden beri sekiz yük kıyye kömür olduğunu bildirmişlerdi. Ancak tesliminde muhalefet olunduğu, askerinin ihtiyacı için verilmek üzere Bergoslu Deligülle Hacı Hüseyin Ağaa adlı kişi sözü edilen İğneada ile Apapoloz iskelelerine nakledilecek kömürleri Balıkcı Hacı Ali Ağa için satın almak üzere kontrato yapmıştı. Ancak bu kontratoya uyulmayıp kömür buradan alınmayınca doğruca İstanbul'a getirilmek üzere bu iskelelere oldukça fazla kömür nakledilmesine çalışılması için kaymakam uyarılmıştı.³⁶

Bütün bu uyarılar aslında taşra yöneticilerinin daha dikkatli olmaları ve gereken tedbirleri almaları için yapılmaktaydı. Tabi ki şunu da hatırdan çıkarmamak lazım. Bâbîâli, bu uyarıları yaptığı ölçüde kömürün daha düzenli olarak geleceğini umuyor ve yöneticileri de bir ölçüde kontrol altında tutmuş oluyordu. Ancak buna rağmen İstanbul'un yakacak ihtiyacı olan kömürün istenen seviyede gelmediği de bir gerçektir. Onca uyarı, tedbir ve teşviklere rağmen kömür ihtiyacının tam olarak karşılanamadığını söyleyebiliriz. Bu durumda Bâbîâli, başka bir yola daha başvuracaktır: Yeni kömür madenlerinin aranması ve haritasının çıkarılması.

Bu konuda çıkarılan ilk haritalardan biri 1866 yılında Dranişta'da var olduğu tespit edilen kömür için hazırlanmıştı. İngilizce olarak çizilmiş olan haritanın üzerinde çıkarılan nota bakılırsa buradan 24 milyon ton kömür çıkarılabilir ve bu kömür ise yaklaşık 80 yıllık ihtiyacı karşılayabilirdi.³⁷ Bir diğer harita Aralık 1868'de çıkarılmıştı. Bursa'ya bağlı Soma kazası sınırları içinde yer alan bir linyit kömür haritası çizilmişti.³⁸ Başka bir harita ise 1872'de hazırlanmıştı. Bu harita Aydın'ın Köşk kazasına bağlı Beylik civarındaki kömür madenini kapsıyordu.³⁹

5.Sonuç

İstanbul, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ısınma için giderek daha fazla kömüre ihtiyaç duymuş bir şehirdir. Burada şu dikkatten kaçmamalıdır. Önceki yüzyıldan öncede İstanbul'da ısınma amacıyla kömür kullanılıyordu, ancak bu kadar yaygın değildi, ya da açıkça ifade edersek, kömür ısınma ihtiyacı anlamında daha çok varlıklı hanelerde kullanılan bir yakacaktır. Ahali daha çok odun kullanıyordu. Ancak hem 1840'lardan itibaren kömürün İstanbul'daki fabrikalarda hem de vapurlarda enerji kaynağı olarak kullanılması, halkın da bu yakaktan daha çok faydalanmasını zaruri hâle getirmiş olmalıdır. Kömürün İstanbul halkı arasında kullanılma oranını artıran

³⁶ BOA, A.MKT.UM, 568-61, Za 1278 / Mayıs 1862.

³⁷ BOA, HRT.h, 1598.

³⁸ BOA, HRT.h, 2084

³⁹ BOA, HRT.h, 1160

başka bir etken ise şüphesiz Kırım Savaşıdır. Bu savaş sırasında İstanbul'a gelen Avrupalı yabancı askerlerin ısınması için de kömür gerekiyordu.

Bu arka plandan hareketle İstanbul'un kömür ihtiyacının karşılanması Bâbü'lî'nin önemli görevlerinden biri olmuştur. Bunun yerine getirilmesi için öncelikle İzmit ve Tekfurdağı gibi sancaklar ve buralara bağlı kazalara başvurulmuştur. Bu kazalardaki bulunan torluklardaki kömürü çıkaran kömürçü yaktıkları ve ardından iskelelere indirdikleri kömürü kayıkçı reislerine teslim etmişler, onlarda, kömürçülerden aldıkları kömüre bir fiyat biçerek, kömürü alıp İstanbul'a gelerek buradaki iskelelerde, halka satmışlardır. Ancak bu işlem görüldüğü kadar öyle kolay olmamış, daha torlukçular kömürü, çıkarıldığı iskelelerden iskelelere indirmeye başladıktan sonra, bu işlerden fahiş fiyatlarla para kazanmak isteyen muhtekirler devreye girip yeni kazanç yolları aramışlardır.

Muhtekirlerin üreticiyi devre dışı bırakarak, kömürü düşük fiyatla alması birinci problem. İkinci problem, aldıkları bu kömürleri muhtekirler, bir süre bekleterek fiyatı daha da şişiriyorlar, bir tür karaborsacılık yapıyorlardı. Ardından İstanbul'a gelerek, özellikle de kömüre şiddetle ihtiyaç duyulduğu kış mevsiminde yüksek fiyatla alıcı bulabiliyorlardı.

Temel sorun bu olmakla birlikte aslında bu sorunu daha da derinleştiren ve içinden çıkılmaz bir hale getiren kömürün çıkarıldığı yerlerdeki mahalli yöneticilerin ya bilerek ya da bilmeyerek bu muhtekirlerin işini kolaylaştırdıklarıdır. Mahalli yöneticilerin kömür esnafı, tüccar ve kayıkçular üzerindeki zayıf denetimi bu sorunun giderek büyümesinde önemli bir itici rol oynamıştır. Bâbü'lî, birçok kez taşra yöneticilerini göndermiş olduğu şukka, tezkire ve tahriratlarla uyarmış, onların muhtekirlere karşı dikkatli olmaya davet etmiştir. Yine de ihtikârın önü tam olarak alınamamış, İstanbul'un kömür ihtiyacı hiç bitmeyen bir sorun olarak varlığını sürdürmüştü.

Kaynakça

- ALTINBAY, Mustafa, "Klasik Dönem Osmanlıda Madencilik" **Türkler Ansiklopedisi**, C.10 Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Sadaret-Mektubi Mühimme** (A.MKT.MHM), 82-36, 28 R 1272 / 7 Ocak 1856.
- BOA, A.MKT.MHM, 82-36, 26 R 1272 / 5 Ocak 1856.
- BOA, A.MKT.MHM, 71-98, 20 L 1271 / 6 Temmuz 1855.
- BOA, **Sadaret-Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ** (A.MKT.MVL), 12 R 1271 / 2 Ocak 1855.
- BOA, A.MKT.NZD, 118-8, 1 M 1271 / 24 Eylül 1854.
- BOA, A.MKT.NZD, 127-85, 3 Ra 1271 / 24 Kasım 1854, lef 4
- BOA, A.MKT.UM, 298-48, 22 Ra 1274 / 10 Aralık 1857.
- BOA, A.MKT.UM, 300-23, 18 R 1274 / 6 Kasım 1857, lef 1.
- BOA, A.MKT.NZD, 127-85, 3 Ra 1271 / 24 Kasım 1854, lef 1.
- BOA, A.MKT.NZD, 155-47, 20 L 1271 / 6 Temmuz 1855, lef 2.
- BOA, A.MKT.NZD, 155-47, 20 L 1271 / 6 Temmuz 1855, lef 2.
- BOA, A.MKT.UM, 214-84, 27 S 1272 / 8 Kasım 1855.

- BOA, A.MKT.MHM, 127-31, B 1274 / Şubat-Mart 1858, lef 1.
- BOA, A.MKT.UM, 314-82, 19 N 1274 / 3 Mayıs 1858.
- BOA, A.MKT.UM, 471-6, 28 L 1277 / 9 Mayıs 1861
- BOA, A.MKT.MHM, 412-88, Ra 1285 / Haziran-Temmuz 1868.
- BOA, A.MKT.MHM, 415-24, R 1285 / Temmuz-Ağustos 1868
- BOA, A.MKT.NZD, 169-67, S 1272 / Ekim-Kasım 1855.
- BOA, A.MKT.MHM, 95-71, M 1273 / Eylül 1856.
- BOA, A.MKT.UM, 434-70, 17 R 1277 / 2 Kasım 1860.
- BOA, A.MKT.UM, 437-91, Ca 1277 / Kasım-Aralık 1860.
- BOA, A.MKT.UM, 568-61, Za 1278 / Mayıs 1862
- BOA, HRT.h, 1598.
- BOA, HRT.h, 2084.
- BOA, HRT.h, 1160
- GENÇ, Hamdi, “**Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)**”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007
- KARA,Murat,Osmanlı Devletinin Son döneminde Ereğli Kömür Havzası(1829-1920) **History Studies**, Volume 5/1, January-2013.
- KARAL, Enver Ziya **Osmanlı Tarihi: İslahat Fermanı Devri (1856-1861)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954. 6. C
- ÖZTEL, Muharrem “İstanbul’un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun Ve Kömür) Önemi Ve Mahrukât Arz Piyasası (1789-1918)”, **Turkish Studies**, Volume 8/7 Ankara-Turkey, Summer-2013.
- OUATAERT, Donald,” 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul: İletişim Yayınları,1985
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005
- TAK, İsa, “Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenlerinde Faaliyet Gösteren Şirketler”, **A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi Sayı**, 18, Erzurum, 2001

